

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐ Բ ԻՆՔՆԱԿԱԼ ՌՈՒՍԱՅ

Աղեքսանդր Բ Նիքողայովիչ, Ռուսաց կայսրն, ծնաւ յամին 1818 ՚ի 29 ապրիլ, իրեն հայրն Նիկողայոս, այն ժամանակ պարզ մեծ դուքս էր, և գահէն հեռու կը գտնուէր իւր անդրաւնիկ եղբոր Կոստանդինի պատճառաւ։ Բայց կ'ըսուի թէ յետոյ ընտանեկան կարգադրութեամբ մը ինքն ժառանգ սահմանուեցաւ գահուն։

Հրահեցեալ իր մօրմէն Աղեքսանդրա Ֆէոտոբովնա, քոյր Փրեզերիկոսի Գ' արքային Բրուսիոյ։ Մանկութեան առաջին դաստիարակն եղաւ զօրավարն Մէօլլէր՝ ծագմամբ գերմանացի և կրօնիւք նորադանդ։ Իսկ իրեն կրթութիւնը լրացնողն եղաւ Ծուքովսքի բանաստեղծն, որ վիպասանական դպրոցին և հին ռուսական կուսակցութեան կը վերաբերէր։ Սակայն ամենէն աւելի իւր անխոնջ և խնամատ դաստիարակն եղաւ ինքն հայրն Նիկողայոս, — երկաթեայ քարն, — որ կանուխ ջանաց զինքն յարմարցնել վարչութեան իրեն օրինակովն, զինուորի ղեկստ կրեւտալով, և հրահանգիչ տասնապետի մը խստութեամբ և փութով կրթութիւնն ներու վարժեցնելով։

Յամին 1834 ՚ի 4 մայիսի, իշխանն, տասնուվեց տարեկան, չափահաս աւուանեցաւ։ Հրամանատար նիդակաւոր պահանորդաց, դմաւ խազախաց, առաջին համահարզ կայսեր. սակայն բռնի կը հակէր այն զինամարզութեանց և նշանադրեստից, զորս Նիկողայոս արքունեաց իշխանուհիներէն իսկ կը պահանջէր։ Թերեւս այս պատճառաւ առողջութիւնն խանդարեցաւ, և հրաման ընդունեցաւ Գերմանիա երթալու զբօսանաց և առողջութեան համար։ Անընդհատ հանդէս մ'եղաւ այս ճամբորդութիւնս, յորում կեցաւ ժամանակ մը Հեսսէ — Տարմըպտի արքունեաց քով. բարեկամացաւ Լու-

դովիկոս Բ մեծ դքսին հետ, որոյ դուստրն զՄարիամ կին առաւ յամին 1841։

Սկսեալ 1856 թուականէն Ֆինլանտիոյ համալսարանին դիւանապետի աւուանն ունէր. և իր ամուսնութենէն վերջը բոլոր ոգով ջանաց Ֆինլանտացւոյ սիրելի ըլլալ և անկախութեան ոգինին մայրել առ Ռուսաստան չահելով սրտերնին։ Հիմնեց Ֆինլանտական լեզուի և գրականութեան աթոռ մը. իր պաշտպանութեան ներքեւ առաւ երկրին ակագեմիայն և գրականական ընկերութիւնը, և իւր դրամովն օգնեց հեռաւոր հնախուզութեանց գիտնական Ֆինլանտացւոյ Սինիուսի, վալշուի և Գասդէնի։ Վարեց նաև Տէրութեան զինուորական դպրոցաց տեսչութեան բարձր պաշտօնը, յորում արժանացաւ կայսեր գովեստից որ շնորհակալ եղաւ իրեն զպատանիս «Ճշմարիտ ռուս ոգով հրահանգեւուն համար»։

Յամին 1850 ծայրէ ծայր քաղեց հարաւային Ռուսաստան, և կատարեց իրեն երկու ամուսն ճամբորդութիւնն կովկասու Չերքէզաց գէմ փոքրիկ ճակատամարտով մը։

Եր կարծուի թէ առանց ցաւի և առանց անհանգստութեան չէր տեսներ Նիկողայոս կայսեր զրգոմունքն Եւրոպայի դէմ, և թէ ընտանեկան ներքին խորհրդոց մէջ կը պարսաւէր Արեւելեան պատերազմն, Մարտի 28 յամին 1855 հօրը մահաւամբն գահը բարձրացաւ ժառանգելու այնպիսի վիճակ մը որուն կամակից չէր, սակայն հաստատամտութեամբ շարունակեց պատերազմը, ջանալով միանգամայն խաղաղութիւնը վերահաստատելու. «Կ'երդնում, ըսաւ գահ ելած ժամանակ, հաւատարիմ մնալ հօրս ամենայն զգացմանց և յարատեւել այն քաղաքական

սկզբանց մէջ որոնք իրեն կանոն եղան, նոյնը հաստատեց նաև հրովարտակով մը առ ինքնակալութիւնն, որ միանգամայն թէ հաստուցում մ'էր պատերազմի կուսակցաց, և թէ իբրև յարգանք մը հին ազգային զգացմանց. սակայն հայրենական աւանդութեանց հաւատարիմ մնալով հանգեւած կարծես անկեղծ փափաք մը կը զգար Աղեքսանդր արինանհեղ կուսոյն առիթը վերջացնել: Երբ Ռուսաց համար Դարսայ առումն Սեկստորփի կորստեան փոխարէն մը համարուեցաւ, ընդունեցաւ խաղաղութեան առաջարկեալ պայմանները. զրկեց իր լիազօր պաշտօնեաները ի բարիզ, և ժանոյց որ իր իշխանութեան ամենայն ջանքը պիտի գործադրէ ներքին գործոց համար:

Խաղաղութիւնը կնքուելէն վերջը, ինքն որ Նիկողայոս կայսեր բոլոր պաշտօնեաները իրենց գործոց մէջ պահէր էր, Նէսէլրոտ կոմսին հրաժարական ընդունեցաւ, և անոր տեղը կանչեց զնորաջուր: Միտքը դրաւ վերանորոգել Տէրութեան ելուստը՝ ջանալով (գծադրաբար առանց յաջողելու) չինովիներու կամ պաշտօնատեարց զեղծմունքն բառնալ, որ թերևս Ռուսիոյ կայսրութեան մեծագոյն վէրքն է:

Աղեքսանդր իր բարեկարգութեան փափաքներուն մէջ մեծ փոյթ տարաւ հասարակաց կրթութեան: Վճռով մը յամին 1855 հոկտեմբերի 23ին վերացուց ամենայն խտուրթին որովչափաւորեալ էր առաւ համալսարանաց աշակերտներուն թիւը: Նիկողայոս կայսրն որոշեւ էր յամին 1849, որ Բեդրպուրկի Աղեքսանդրեան իրիւնին և իրաւադիտութեան դպրոցին ուսուցիչներն բանակին բարձրագոյն սպաներէն ընտրուին: Աղեքսանդր յամին 1856 ի 25 փետրուարի բոլորովին հակառակ հրաման մը հանեց. և կը փափաքեմ, ըսաւ, որ ասկէ վերջը զինուորականք քաղաքական գործոց մէջ այդպիսի պաշտօններու չանուանուին: Բեդրպուրկի համալսարանին մէջ արևելեան լեզուաց դասախօսութիւն մ'ալ

հաստատուեցաւ յ8 սեպտեմբերի յամին 1855. և յաջորդ տարւոյն մայիսի վերջը հրատարակեալ վճռով մը զայն ուղղակի իր հսկողութեան ներքև կ'առնէր:

Իր քաղցրութեան և չափաւորութեան համբաւը յուսողուց զԼեհաստան: Մայիսի 27ն (1856) ուքսզէ մը հրաման կու տար 1830—31ն պանդըխտեղց դառնալ իրենց հայրենիքը: Բայց այս ամենաչափաւոր ներումն միայն անոնց համար էր որոնք զղլումնին յայտնէին, և ոչ իսկ գրաւեալ ստացուածքնին պիտի կարենային ստանալ Աւերի խաղաղասիրական կերպարանք, Աղեքսանդր իր հօրմէն նուազ յարեալ չէր Տէրութեան միութեան գաղափարին: « Նախ և առաջ, կ'ըսէր ինքն, ոչ և ցնորք. որոնք որ չարունակեն ցնորիւք սնանիլ, գիտեմ զանոնք իրենց պարտուցը մէջ պահել: Յիշան տիւ և Լեհաստան Տէրութեան ուրիշ գաւառներուն պէս ինծի սիրելի են. Բայց նոյն իսկ Լեհաց բարուցն համար, հարկ է որ իրենք միշտ միացեալ ըլլան Ռուսիոյ ինքնակալաց մեծ գերդաստանին: Կ'ուզեմ աւերի վարձատրել քան պատուհասել, այլ ըստ հարկին պիտի գիտնամ պատժել, և պիտի պատժեմ»:

Քիչ առնենք Լեհաստան մեծ տագնապ պիտի պատճառէր Աղեքսանդր կայսեր, թէ ներքսապէս և թէ եւրոպայի հետ ունեցած վերաբերութեանց նկատմամբ, իր շնորհած ազատութիւնքն չէին գոհացուցած ազգային ոգին: Յամին 1861 մարտի վերջը շնորհեց Լեհաստանի կրթութեան բարեկարգութիւնը, հիմնելով բարձրագոյն ուսմանց նոր դպրոցներ, խորհրդարան մը՝ պատուաւոր եկեղեցականներէ և գլխաւոր քաղաքացիներէ կազմեալ, ընտրական ժողովներ գաւառաց և վիճակաց մէջ, նոյնպէս ընտրական ոստիկանութիւններ գլխաւոր քաղաքաց մէջ: Չանազան խուփութիւններ սուք ելան, որոնք խստիւ ընկճեցան. սակայն 1862 տարւոյն վերջը Լեհաստանի ապստամբութիւնը ընդհա-

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐ Բ, Ինքնակալ Ռուսաց (ապանեայ յ13 մարտի 1881):

* * *

նուր եղաւ : Գաղանի ապստամբական վարչութիւն մը անոր գործերը կը մղէր : Երկարատե եղաւ պատերազմն, և բոլոր Եւրոպայի վրայ զըթութեան զգացում մը պատճառեց . և շատ երկիրներ, ինչպէս 'ի Գաղղիա, յԱնգղիա, յիտալիա շարունակ սիրելութեան նշաններ տեսնուեցան :

Աղեքսանդր փութաց խտիւ նուաճելու, անդթանալու չափ : Գոռոզութեամբ մերժել տուաւ Կորչաքովի (նոյ. 1864) Եւրոպայի միջամտութիւնը Լեհաստանի գործոց մէջ, և միտքը դրաւ առանձին ընկճել զապստամբութիւնը : Իրաւընէ ընկճեց զայն, այլ գնով կոտորածաց, 'ի Սիպերիա աքսորելով և արտաքսելով 'ի Հայրենեաց : Երկար և անգութ պատերազմին ժամանակ ունեցաւ սակայն և զթութեան վայրկեաններ, ինչպէս երբ Նորհաց (յունիս 1864) օտար երկիր գողութեալ Լեհաց իրենց հայրենիքը դառնալ, միայն թէ մեծ ոճիրներ գործած չըլլային . և յայորդ տարին իշխանութիւն տուաւ բարեկարգելու հասարակաց կրթութիւնը և ազգային լեզուն, և փոփոխեց պատժական օրինամատեանը, մեղմացընելով պատիժները և ջնջելով մարմնաւոր տանջանքները :

Սակայն յետոյ բռնաւորութեան դարձաւ . նախ Լեհաց արգիլեց չտառնալ կալուածներ, դիւրացընելով միւս կողմանէ Ռուսաց գրաւեալ ընչից ստացումը : Յետոյ հրամայեց որ ամենայն հասարակաց արտք ռուսերէն կատարուին . դարձեալ՝ ազնուականութեան հասուց այն ամեն ռուս քաղաքայիքը որոնք որ Լեհաց անշարժ ստացուածքը կը գնէին, Նոյնպէս վերջուց ազգային վերջին յիշատակարանը՝ Լեհաստանի հին թագաւորութեան պետական խորհրդարանը : Վերջապէս յամին 1868 ապրիլի մէջ վճռեց պաշտօնապէս Լեհաստանի թագաւորութեան բարձումը :

Ստոյգ է այս թէ իրեն առ Լեհաստան ցուցած ընթացքը իր թագաւորութեան սևագոյն էլը կը կաղմէ :

Սակայն ասոր քով Աղեքսանդր թութաւորութեան մէջ փառաւոր էջ մ'ալ կայ, գերեաց ազատութիւնն, բնկերական այս մեծ կերպարանափոխութեան վերաբերեալ հրովարտաւ կը հանուեցաւ փետրուարի 19ն (մարտ 3) 1861 : Որոշուեցաւ երկար և հանդիսաւոր զումարմամբ կայսերական ժողովոյն ըստ յայտնի կամաց Աղեքսանդրի և ընդգէմ իրեն գլխաւոր խորհրդականաց : Այս որոշմամբ տեսարբ իրենց իրաւունքը կը պահէին երկրին վրայ, այլ կը թողուին մոռմիք մեխուռն կամ գեղացւոց 'ի մշտնջնաւոր վայելումն իրենց բնակած տեղը մաս մ'ալ երկիր, օրինաց սահմանածին համեմատ : Պիտի կարենային ազատօրէն բանեցընել կալուածներն և երկիրներ գնել իրենց տեսարց հրամանովը և անկախ տէր պիտի ըլլային : Յամին 1874 եօթը միլիոնէն աւելի կը հաշուէին ազատ և երկրատէր եղած գեղացիք :

Եւ այսպէս վերցուեցաւ հողային ծառայութիւնն, որով ոչ միայն երկիրներն, այլ և զանոնք մշակող անձինքն իսկ տեսարց ստացուածքն էին . ուստի գեղացին բանի մը տէր չէր, և չէր կրնար որոշեալ երկրէն հեռանալ առանց տիրով հրամանին կամ ծախելուն : Աղեքսանդր Բ այս իր վեհանձն գործոյն համար Ազատարար ջարանունը ժառանգեց :

Աղեքսանդրի արտաքին քաղաքադիտութիւնն ընդհանրապէս պակաս չեղաւ 'ի հաստատամտութենէ և ճարտարութենէ : « Խաղաղութիւն ըլլալէ վերջ, կ'ըսէր Կորչաքով, Ռուսաստան խոժոռումն չցուցընէր, այլ կ'ամփոփուի » : Բարիզու դաշանց իրեն տարածայն կէտերուն մէջ Աղեքսանդր կայսեր Տէրութիւնն խոհեմ՝ շարժեցաւ : Անգղիոյ և Աւստրիոյ նկատմամբ գոռոզ, սակայն առ Գաղղիա մեծ հակափոխութիւն մը ցուցուց : Իր թագաւորութեան հանդէսներուն ժամանակ

'ի Մոսկուա (7 սեպտ. 1856) յայտնուեցաւ իրեն համակցութիւնն ընդ Նաբոլէոնի Գ և յաջորդ. տարին Շեռտէ-կարգի քաղաքաժողովն (սեպտ. 1857) աւելի սերտ մտերմութեան մը կարծես գրաւ մեղաւ: Թամին 1859 Գաղղիոյ և Աւստրիոյ պատերազմին մէջ իրեն չեզոքութիւնն օգնեց առանձնացընելու գվերլին աշխարհս մնացած Գերմանիայէն: Քիչ վերջը ստիպուեցաւ Աղեքսանդր ճանչնալու իտալիոյ թաղաւորութիւնը (10 յուլիս 1862): Սակայն 1859 տարւոյն վերջը Պրեսպա-կոյ արքայաժողովը՝ ներկայութեամբ Բրուսիոյ թագաւորին (23 օգոստ.) Բեզրպուրկի և Պեռլինոս արքունեաց մերձաւորութիւն մեղեր էր: Թամին 1863 Աւստրիոյ բռնած ընթացքը քաղաքաժողի մը նկատմամբ Գաղղիոյ և Անգլիոյ համախոհութեամբ զինքը աւերի հեռացուց Ռուսաստանէն, այլ ոչ բոլորովին՝ հասարակաց շահու խընդրոց մէջ:

Կայսրն միշտ ուշադիր եղաւ եւրոպական գործոց: Երբ 1866ն վերջը Գերմանիոյ դիպուածոց վրայ և բոլոր Եւրոպայի անհանդարտութեան մէջ հրամայեց Աղեքսանդր բանակը ոտք հանել, մեծ մտածութեան նիւթ եղաւ այս: Սակայն Ռուսաստանի զինուորական ճիգն և զօրութիւնն միայն դէպ 'ի կեդրոնական Ասիա և Արևելից ծոյրն գիմեց: Այս վերջին ամաց գլխաւոր պատերազմն եղաւ Թուրքաստանի հետ Պոլսարայի խանին գէմ(նոյեմ. 1866): Յետ 18ամիսգիմադրելու՝ յաղթուեցաւ Էմիրն, բանակն ցրուեցաւ կամ' ջնջուեցաւ, և Սմիդանա քաղաքն Չարին զօրաց ձեռքն ինկաւ (յուլիս 1868): Աֆղանիստանի մէջ Ռուսաստան Անգլիոյ համար վտանգաւոր դրացի և զօրաւոր ախոյեան մեղաւ: Միւս կողմանէ կայսրն կը չափաւորէր իրեն ընդարձակ աշխարհին սահմանները, Միտացեալ — Նահանգաց ծախելով զուսական Ամբրիկա 35 միլիոնի (մարտ 1867): Եւրոպական դիպուածոց մէջ Աղեքսանդր մասնաւոր ուշադրութեան ա-

ռած էր կրետէ կղզւոյն ապստամբութիւնը Թուրքիոյ դէմ: Ինքն զօրաւոր քայլեր ըրաւ առ Պետութիւնս Եւրոպիոյ 'ի նպատակ Գանտրիացոց: Քիչ վերջը ռուս նաւատորմովն կ'առնէր և 'ի Յունաստան կը տանէր Օմար փաշա, յէն հայածեալ և ծովագերեայ անձաններու մէջ ապաւինեալ ապստամբները (յուլ. 1867), մինչ եւրոպական Տէրութիւնը Ռուսիոյ առաջնորդութեամբ այս անհաւասար և արիւն-ռուշտ պատերազմիս մէջ անպաշտպան կը թողուին զԹուրքիա:

Թամին 1868 զանազան քաղաքագիտական ժողովը Պղեքսանդրի Բ անունը կը կրեն, որոնց նպատակն էր՝ եւրոպական պատերազմներէն ջնջել պայթող ուրաց գործածութիւնը:

Ռուսիոյ այս ժամանակիս ներքին դիպուածոց մէջ պէտք է նշանակենք Չարին ջանքն ածեցընելու համար Եկեղեցւոյ իշխանութիւնն՝ որոյ գլուխն ինքն է: Ապրիլի մէջ (1867) կը հրաւայէր որ խառն ամուսնութենէ ծնեալ ամենայն որդիք յոյն ռուս կրօնքին մէջ մեծնան. կը ջնջէր համեմեցի ուղղափառ թեմն և կ'արգելուր Ռուսիոյ ուղղափառ եպիսկոպոսաց հազորդականութիւն չունենալ Սրբազան գահուն հետ: Ուրիշ կողմանէ ուղղափառ մը (5 յուլ. 1869) կը վերցընէր եկեղեցական պաշտամանց ժառանգութիւնն և աշխարհիկ քահանայից որդւոց ազատութիւն կու տար Տէրութեան գործոց կամ ուրիշ ազատ արուեստից մէջ մտնալ: Հանդերձ աղքատութեամբ և թշուառութեամբ, որոնց նշան էին նաև ստէպ հրդեհք, յայտնի յառաջադիմութիւն մը կը տեսնուէր Ռուսիոյ ժողովրդական կրթութեան մէջ: Ի 1868 տարւոյն վիճակադրութիւնը կը ցուցընեն որ գլխաւորապէս զինուորութիւնն բոլորովին անուսումն չէր: Կայսրն 1866էն 'ի վեր ցամաքային հեռագրի գիծ մը հաստատեր էր ընդ մէջ Բեզրպուրկի, Սիպերիոյ և հիւսիս. Հայաստանի, և երկաթուղեաց շինութեան կ'օգնէր:

Երկու դաւակցութիւնը գործուեցան Չարին դէմ, իրարմէ տարւոյ մը հեռաւորութեամբ։ Ապրիլի 16^ա տարձանաւ կի հարուած մ'արձակեց իրեն վրայ Տիմիդրի Գորազոտով. Գոմիսարով գե. զնցին՝ որ արքայապանին թեք խոտորեցուց՝ ազնուականութեան հասաւ. դաւաճանն կախուեցաւ նոյեմբերի 16^ա 'ի Սմոլէնսք։ Երկրորդ դաւաճանութիւնն Բարիզ եղաւ, ուր գնացեր էր Աղեքսանդր՝ համախարհական Արուեստահանդիսին համար ('ի 6 յունիսի 1867). 'ի լոնչան, զորահանդէսէ մը դառնալու ժամանակ, Պէրէժովսի լեհացին տարձանակ մ'իր կառքին վրայ պարպեց, ուր էին նաև մեծ զբսերն իրեն որդիքը և Նարոլէոն Գ. Գաղղիացի ձիաւորներէն մէկը ազատեց ըզկայսրը։ Ռճրագործը ցկեանս բռնի աշխատութեան դատապարտուեցաւ, մեղմացուցիչ պատճառներ ըլլալով իրեն 'ի նպաստ։

Յամին 1870 Աղեքսանդր գիտցաւ օգտուիլ ժամանակին մեծամեծ գիւպտածներէն, այլ առանց շատ դործունէութիւն ցուցնելու։ Աւելի Գուլիէլմոսի դաշնակից եղաւ, որուն միայն մէկ պարուանուն մը տուաւ առաջին կարգի ասպետի Ս. Գէորգայ (դեկտ. 1869)։ Գաղղիոյ և Ռուսիոյ պատերազմին մէջ չէզոք կեցաւ. և հրատարակեց որ այդպէս կը մնար քանի որ Ռուսիոյ շահուն զինա մը չըլլար։ Գաղղիոյ պարտութենէն կայսրն քաղած առաջին օգուտն եղաւ Բարիզու 1856^ի դաշնաց վերաբնութիւնը լոնտրայի քաղաքաժողովոյն մէջ, և այն պայմանաց բարձունք՝ որոնք իր ծովային զօրութիւնը կը նուաստացնէին։

Ռուսիոյ աշխարհակալութեան գլխաւոր նպատակն փորձով տեսնուեցաւ Արևելեան Ասիոյ կողմը։ Կայսեր և իր որդեկոց ճանապարհորդութիւնն (հոկտ. 1874) 'ի Կովկաս մինչև 'ի Թիֆլիզ յայտնի ըրաւ որ այս մեծ գաւառս խաղաղ էր։ Անկէ վերջը Ռուսիոյ բովանդակ ջանքն եղաւ Հնդկաստանի ճամբան ապահովելն, 'ի ձեռն դաշնաց

և ըստ հարկին նաև պատերազմով. աւոր հետեանք են Քուլպը պարոնին գիւանական առաքելութիւնն 'ի Թուրքաստան, և յաջորդ արշաւանքն Քաուֆման զօրավարին խոխանտի խանութեան վրայ (օգոստ. 1875) և այս երկրիս միացումը կայսրութեան հետ (փետր. 1876)։ Միանգամայն Աղեքսանդր կայսեր և Գուլիէլմոսի մէջ եղած բարեկամութիւնն կ'առաւելոր (փետր. և մայիս 1876). նոյն ժամանակ Արևելեան խնդիրն ստը ելաւ։ Մէկ միջոց մը խօսք եղաւ Աղեքսանդրի հրաժարելուն և թագաւորութիւնը Զարեի անցնելուն, (մարտ. հոկտ. 1876). ըսուեցաւ որ կայսրն շարժած ըլլայ առ այդ իր անձնական խաղաղութեւ կարծեաց համար. սակայն կայսեր ըսածներն և բռնած ընթացքն Սերպիաւոց Թուրքիոյ դէմ ապստամբութենէն պատճառեալ դիպուածոց առջև 'ի Պալքանս սուտ հանցելին այն ձայները, կայսրն կ'օգնէ ապստամբելոց. յաղթուելով ասոնք՝ Աղեքսանդրի միջամտութիւնն աւելի սպառնալից եղաւ, մինչև որ ապրիլի 24^ա (1877) պատերազմ հրատարակեց Թուրքիոյ դէմ։ և այն ժամանակ դարձաւ կայսրն իր մայրաքաղաքը Երզր բանակն որդակի յաղթութիւնը ստացաւ (դեկտ. 1877)։ Սակայն Ս. Ստեփանոսի դաշնադրութիւնն (փետր. 1878), որ բովանդակ զին Թուրքիա Ռուսաց կամաց կը թողուր, մատնեց թէ շատ չուտ կ'ուզէին օգտուիլ այսպիսի ժամանակէ 'ի վերակնկալեալ և այդպէս թանկագինոյ ըստացեալ յաղթութենէն մը։ Խռովեցաւ Անգլիոյ և զինեցաւ մինչև 'ի խորս Հնդկաստանի։ Աւստրոյ — Հունգարիա բաժնուեցաւ դաշնակցութենէն. և Պեռլինու քաղաքաժողովոյն մէջ Ռուսաստան զիջաւ այս երկու Տէրութեանց ըրած բաւական մեծ շահուն (յուլիս 13, 1878)։ պահելու համար բոլոր եւրոպական քաղաքականութեան հաստատութեամբ՝ պատերազմով ստացած մեծագոյն շահերը։

Աղեքսանդր իր կենաց վերջի երեք

տարիները կայսրութեան ներքին գործերը կարգադրելու անցուցւոյն իր սպասուէր ևս ինքնակալութեան վերանորոգութիւն մը քիչ շատ սահմանադրական ոգով, սակայն իրաւ չեղաւ։ Ոչընչականութիւնն, այս ընդարձակ ընկերամիւլ ընկերութիւնն, որուն ծագումն մինչև ց1857 կ'ըլլէ, Ռուսիոյ պատմութեան մէջ մեծ մաս մը կազմեց. և աշխարհ համարէն յապուշ հարեալ ներկայ եղաւ շատ մը դաւաւկցութեանց ընդդէմ վարչաց դաւաւաց, զինուորական և քաղաքական պաշտօնատեսարաց, նախարարաց, և ընդդէմ կայսեր ինքնին (Սուլտանի ատրճանակն, 14 ապրիլ 1879. Մոսկուայի երկաթուղոյն ականն, 3 դեկտեմ. 1879. Ձմեռնային պալատին դաւաճանութիւնն, 17 փետր. 1880)։

Աղեքսանդր Նախ ջանաց սովորական խտութեամբք ընկճել, այսինքն պատերազմական տեսաններով. Չյալ՝ ղեկով այն կերպով ստեղծեց լորիս — Մէլիքովի զինատորութիւնը, որով կը թուէր թէ սակաւ առ սակաւ պիտի ջնջուէր ոչնչականութիւնն. սակայն մարտի 13^ր աղետալի արկածն հակառակն ցրցուց։

* *

Ի յունիսի անցեալ տարւոյ, մեռած էր Մարիամ կայսրուհին, և քիչ ա. միս վերջը Աղեքսանդր Բ ձախաձեռնի կ'ամուսնանար Տուկուրուքի իշխանուհւոյն հետ, օրինաւոր ընկելով իրեն անկէ ունեցած որդիքը։

ՄԱՐԻԱՄ ԱՂԵՔՍԱՆԴՐՈՎՆԱ. ԿԱՅՍՐՈՒՂԻ ՌՈՒՍԻՆՈՑ

✠ 3 յունիս 1880.

Մաքսիմիլիանա Գուլիէլմինա Աւկուտա, Սոփիա, Մարիամ, կայսրուհի Ռուսիոյ, ծնեալ ց8 օգոստ. 1824, մեռեալ 'ի Բեզրպուրկ, էր դուստր Լուդուիկեայ Բ, մեծ դուքս Հեսսէ Տարնդատի։

Էր 17 տարուան երբ 'ի 28 ապրիլ 1841 հարս եղաւ Ռուսիոյ Աղեքսանդր Ձարեի, որ 23 տարուան էր։ Կայսերական տունը մտնելով անունը փոխեց, ինչպէս սահմանեալ է, և անուանեցաւ Մարիամ Աղեքսանդրովնա։ Եղաւ կայսրուհի 'ի 1855 երբ Աղեքսանդրը եղաւ 'ի գահ։

Եօթն զաւակ ունեցաւ։ Առաջինը մեռաւ 'ի Նիցցա 'ի 1865 թոքացաւէ։ Երկրորդ որդին Աղեքսանդր, այն ա. տեն եղաւ թագաժառանգ մեծ դուքս, մէկալ հինգերէն, ամենքն ալ կենդա.

նի, մեծ դուքսն Բաթու վերջին ծնածն ('ի 1860). այլքն են մեծ դուքսքն Վրլատիմիր, Ալեքս և Սերգիոս, և դքսուհին Մարիամ Էտիմպուրկի։

Հարսն ամենայն Ռուսիոյ թագաժառանգ իշխանին, ապա կայսրուհի, դժբաղդ կեանք անցուց. նախ կրեց Նիկողայոսի բռնաւորական վարչութեւնէն որով կը կառավարէր բոլոր կայսերական տունը, կրեց իրեն անդրանկին մահուանը համար, յետոյ տխուր և կասկածազին բնաւորութենէն Աղեքսանդր ինքնակալի՝ որ զկնի Բարիզու դաւաճանութեան. և ապա այս վերջնոյս զինքը երեսէ ձգելէն։

Այն օրէն որ թողուց Հեսսէ մեծ դքսութեան հայրենական փոքր արքունիքը, ինքը կրեց, կրեց մշտ։